

بخش اول

روش تحقیق

فصل اول

کلیات و مفاهیم

دانشجو پس از مطالعه این فصل باید بتواند:

- ✓ مفهوم علم را تعریف کند.
- ✓ اجزای عمده در علم را نام ببرد.
- ✓ ویژگی‌های علوم انسانی را بیان کند.
- ✓ مفهوم نظریه را شرح دهد.
- ✓ مهم‌ترین اهداف نظریه‌ها را بیان کند.
- ✓ مفهوم شناخت را تعریف کند.
- ✓ انواع شناخت را نام ببرد و هر یک را با مثال توضیح دهد.
- ✓ مراحل پژوهش علمی را به ترتیب نام ببرد.
- ✓ مفهوم تحقیق را بیان کند.
- ✓ ویژگی تحقیق علمی را بیان کند.
- ✓ اصول اخلاقی در پژوهش را بیان کند.
- ✓ انواع تحقیق بر اساس هدف را نام ببرد و هر یک را با مثال توضیح دهد.
- ✓ مراحل روش تحقیق علمی را بیان کند.

تعریف مفاهیم

هدف از بیان این مبحث آن است که در تحقیقات علمی، مفاهیمی وجود دارد که محقق باید با آنها آشنا باشد، بنابراین به تعدادی از این مفاهیم اشاره می‌نماییم:

□ تعریف علم

علم معادل کلمه‌ای است که در زبان‌های فرانسه و انگلیسی «Science» نامیده می‌شود و از واژه لاتین «Scientia» به معنای دانستن مشتق شده است. علم، معانی مختلفی دارد. از جمله: داشتن شناخت و آگاهی، یقین، معرفت، دانش و واژه علم، در مفهوم کلی خود بر هر نوع آگاهی نسبت به اشیاء، پدیده‌ها، روابط و ... اطلاق می‌شود، اعم از آن که در حوزه جهان مادی قرار داشته باشد یا مربوط به عالم معنا و ماوراء الطبیعه باشد. به علم در مفهوم کلی و عام آن (Knowledge) اطلاق می‌شود و در عمل علم شامل «مجموعه فعالیت‌های منظم و مسنجمی است که به کمک آن واقعیت‌های جهان خارج را در کنار هم قرار می‌دهیم تا پیش‌بینی از رویدادهای بعدی داشته باشیم». هدف تمامی علوم شناسایی دنیای اطراف آدمی است. در علم سه جزء عمده وجود دارد:

۱- توصیف

۲- کشف نظم

۳- صورت‌بندی نظریه‌ها و قوانین

مهم‌ترین وظایف علم شامل: بهبود و پیشرفت زندگی عامه مردم، ایجاد قوانین کلی، پیوند با دیگر نظریه‌ها و توان پیش‌بینی می‌باشد.

□ ویژگی‌های علوم انسانی

علوم انسانی نیز علی‌رغم انتقادهایی که بر آن‌ها وارد شده است، علم به شمار می‌رود و هر دو هدف پیش‌بینی و تبیین پدیده‌ها را که از اهداف علم می‌باشد دنبال می‌کند.

هدف علوم انسانی درک منطقی رفتار است. در تبیین منطقی، پدیده‌ای که از نظر زمانی قبل از رویدادی دیگر اتفاق افتاده است، می‌تواند عامل وقوع آن رویداد باشد.

از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های علوم انسانی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- علوم انسانی کلی هستند.

۲- علوم انسانی تخصصی هستند.

۳- علوم انسانی تغییر و تحول‌پذیر هستند.

۴- علوم انسانی تکرار پذیر هستند.

علوم انسانی را در یک طبقه‌بندی کلی می‌توان به دو گروه تقسیم کرد:

۱- **گروه اول** شامل معلوماتی است که منشاء تشکیل آن‌ها را فکر و عقل و احساس انسان تشکیل می‌دهد. این معلومات عبارتند از: فلسفه، منطق، ادبیات، موسیقی، هنرهای غیر تجسمی و

۲- **گروه دوم** شامل معلوماتی است که منشاء آن‌ها را رفتار انسان تشکیل می‌دهد. این گروه عبارتند از: روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، تاریخ، ارتباطات، جغرافیا، حقوق، مردم‌شناسی و

موضوع این کتاب بیشتر مربوط به گروه دوم می‌باشد و محتوای آن می‌تواند به عنوان (مقدمه‌ای بر روش تحقیق علمی) مورد استفاده دانشجویان و محققان رشته‌های مربوط به این گروه قرار گیرد.

تعریف نظریه

مجموعه بینش سازمان یافته و منظم در مورد موضوعی مشخص را نظریه می‌خوانند که شامل: گزاره‌ها، قضایا، مفاهیم و سازه‌هایی که با یکدیگر رابطه منطقی دارند می‌شود.

در فرآیند علمی، نظریه موجب تبیین و مشخص ساختن روابط بین متغیرها شده و مشاهدات حاصل از کوشش‌های علمی را در درون مجموعه‌ای منسجم از مفاهیم منظم و منطقی می‌سازد.

در نظریه سعی بر این است که با کمک فرضیه‌ای فراگیرتر از فرضیه‌های پیشین شمار اندکی از قوانین یا یک قانون واحد به دست آید که در مجموعه‌ای از رویدادها، امور یا پدیده‌ها صادق باشند. به این موضوع **اصل سادگی نظریه** نیز می‌گویند.

به طور مثال در تعداد از پژوهش‌ها بیان شده است که بین از هم پاشیدگی پایگاه اجتماعی با میزان خودکشی همبستگی مثبت وجود دارد و در تعدادی دیگر این همبستگی منفی اعلام شده است.

در اینجا نقش نظریه، تعبیر و تفسیر همبستگی مشاهده شده است، بنابراین می‌توان گفت که انتظارات متعارض و وجود هنجارها و قوانین متضاد به فشار عاطفی در انسان‌ها می‌انجامد و آن نیز به نوبه خود به خودکشی منتهی می‌شود.

چنین تعبیری، رابطه بین دو عامل که با یکدیگر همبسته‌اند، و مکانیسم ارتباط آن دو پدیده را با یکدیگر، توضیح می‌دهد.

از دیگر موارد مربوط به نظریه، می‌توان به **قدرت پیش‌بینی** اشاره کرد.

مثال: زمانی که همبستگی در اجتماع کاهش می‌یابد می‌توان پیش‌بینی کرد که در آینده ممکن است خودکشی افزایش یابد « طبق نظریه دورکیم پیرامون خودکشی »

❖ اهداف نظریه

اهداف متعددی وجود دارد که از طریق نظریه به توسعه و گسترش علم خدمت می‌کنند از جمله مهم‌ترین این اهداف می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- خلاصه‌بندی و سازماندهی اطلاعات جمع‌آوری شده و قرارداد آن در حوزه یا حیطه مشخص.
- ۲- فراهم نمودن تبیین‌های مناسب برای حوادث مشاهده شده از طریق تعیین روابط بین متغیرها و چگونگی همبستگی بین رویدادها.
- ۳- پیش‌بینی رویدادهایی که هنوز اتفاق نیفتاده است.
- ۴- فراهم ساختن زمینه جهت گسترش دانش.

❖ ویژگی‌های نظریه

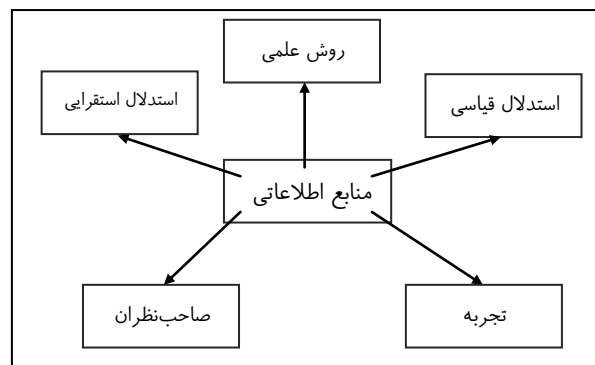
نظریه هنگامی از نظر علمی مورد قبول واقع خواهد شد که دارای ویژگی‌های زیر باشد:

- ۱- توانایی تبیین حقایق و مشاهده‌های مربوط به یک مسأله را، به ساده‌ترین صورت ممکن داشته باشد.
- ۲- با واقعیت‌های مشاهده شده و طبیعت و دانش پیشین سازگار باشد.
- ۳- ابزار لازم را برای آزمودن خود فراهم سازد.
- ۴- انگیزه پژوهشی بیشتری در جامعه بوجود آورد.

تعریف شناخت^۱ (شیوه و منابع شناخت انسان)

شناخت به معنی آگاهی و اطلاع نسبت به عموم واقعیت‌ها است.

منابع حل مشکلات بشر

مهم‌ترین منابع شناخت انسان را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد:

۱- شیوه‌های مبتنی بر حقیقت^۲

دانش از طریق استناد یا مراجعه به آنانی که از نظر علمی و اجتماعی تولیدکنندگان صاحب صلاحیت علم به شمار می‌آیند، به دست می‌آید. وقتی گفته می‌شود افلاطون گفت... همه به علت این که جمله از طرف فرد مطمئن مطرح شده است آن را می‌پذیرند. به لحاظ روش علمی، این منبع نمی‌تواند جوابگوی سوالات ما باشد چون این افراد از ثبات علمی (اعتبار درونی) برخوردار نیستند.

۲- شیوه‌های مبتنی بر رمز و راز^۳

شناخت از طریق اتکاء بر نیروهای برین صورت می‌پذیرد. در این شیوه نه تنها افراد دارای توان ارتباط با این نیروها، صاحب شناخت به شمار می‌آیند، بلکه احراز شناخت نیز بر راه‌ها و شیوه‌های پُر رمز و راز متکی است. (مثل سحر و جادو)

1- Knowledge

2- Authoritarian modes

3 - Mystical modes

۳- شیوه‌های خردگرایانه^۱

این شناخت مبتنی بر استدلال و منطق است.

منطق از دو طریق به انسان جهت رسیدن به شناخت کمک می‌کند:

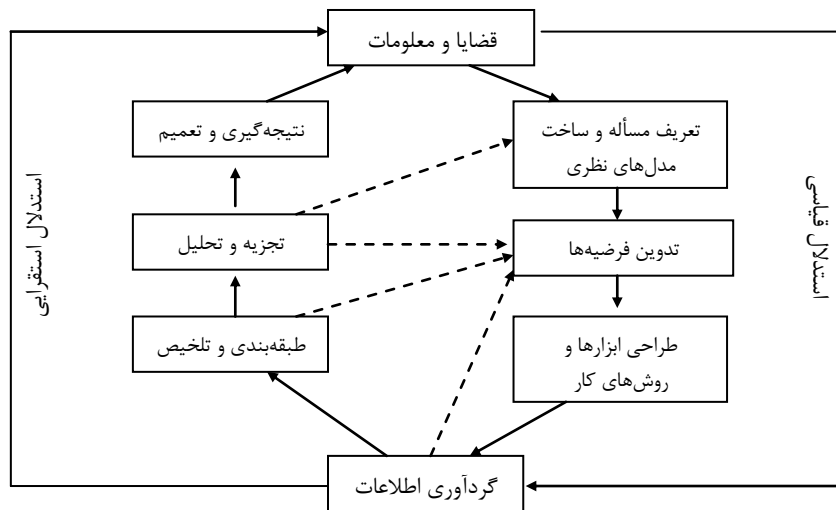
الف) استدلال قیاسی: رسیدن از کل به جزء یا پیش‌بینی موارد جزئی براساس نظریه. ایراد این روش این است که اگر نتوانیم مقدمات (صغری- کبری) را فراهم کنیم نمی‌توانیم شاهد گسترش علم باشیم.

مثال: مقدمه کبری: همه انسان‌ها فانی هستند.

مقدمه صغری: سقراط انسان است.

نتیجه: سقراط فانی است.

ب) استدلال استقرایی: رسیدن از جزء به کل یا رسیدن از واقعیت به نظریه است. در استقراء شخص از داده‌های مشاهده شده شروع می‌کند و سپس آنچه را که مشاهده کرده است به کل تعمیم می‌دهد. ایراد این روش این است که مشاهدات ما کنترل شده و دقیق نیست و ما در ایجاد آن‌ها هیچ گونه دخالتی نداریم.

نمودار فرآیند تحقیق علمی و استدلال قیاسی و استقرایی

(حافظ‌نیا؛ ۱۳۸۲: ۴۲)

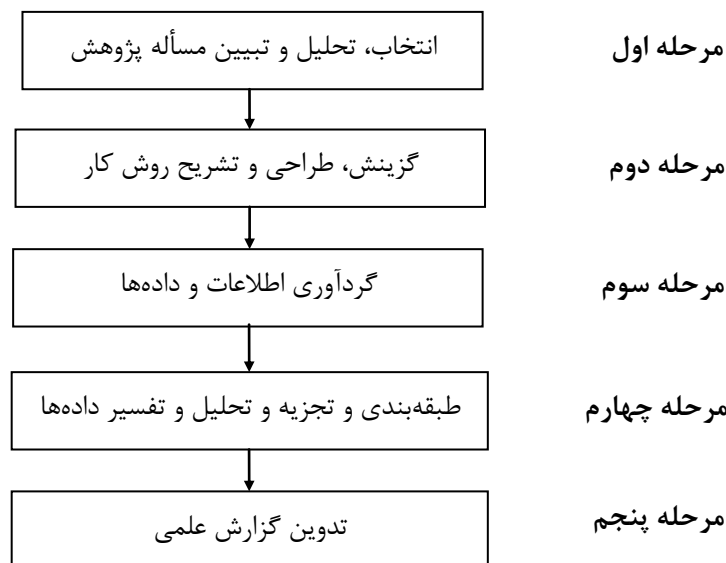

۴- شیوه‌های علمی^۱

این شیوه بر مشاهده، تجربه، آزمایش و دیگر شیوه‌های عینی متکی است. آنان که این شیوه را به کار می‌گیرند، دانش را عبارت از مطالعه منظم و عینی پدیده‌های تجربی می‌دانند. برای اولین بار داریون این روش را به کار برد و روش استقراء و قیاس را ترکیب کرد. در این روش ما بر مبنای کلیات، فرضیات جدیدی ارائه می‌کنیم و این فرضیات را مورد مشاهده و آزمایش قرار می‌دهیم. در نهایت، نتیجه آزمایش منجر به تأیید یا ردّ فرضیه اول ما می‌شود.

اگر چه این روش جزو منابع جدید و کامل‌تر شناخت به شمار می‌آید اما باید توجه داشته باشیم وقتی سوالات ما از حیطه مادی خارج شود و به حیطه مسایل انسانی و موضوعات اخلاقی حرکت کند، نمی‌تواند به تمام سوالات ما پاسخ دهد و این محدودیت این روش می‌باشد.

□ مراحل پژوهش علمی

فرآیند پژوهش علمی

(حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۴۹)

□ تعریف تحقیق (پژوهش)

واژه تحقیق در لغت به معنای، بررسی، واری و واقعیت و به حقیقت امری رسیدگی کردن است. **کرلنجر** تحقیق را بررسی و مطالعه منظم، کنترل شده و آزمایش قضیه‌های فرضی درباره روابط احتمالی بین پدیده‌های طبیعی با دیدی انتقادی می‌داند. تحقیق، روش منظم و دقیق برای طرح سوال و جمع‌آوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌هاست که منجر به تولید دانش جدید و ارائه راه‌حل برای مشکلات با استفاده از مراحل و روش علمی می‌شود.

□ هدف تحقیق

تحقیق به منظور توصیف و توضیح پدیده‌ها، کشف روابط میان پدیده‌ها و کنترل انجام می‌شود. هدف اولیه شامل روشن کردن مسأله خاصی است که با آن روبرو شده است و هدف نهایی دست‌یابی به معلوم کلی و پاسخ به یک سوال یا ارائه راه حل یک مسأله، رد یا قبول فرضیه و یا گسترش علم است.

□ ویژگی‌ها و قواعد تحقیق علمی

ویژگی‌های تحقیق علمی عبارتند از: نظم و کنترل، نوآوری، عینیت، تعمیم‌پذیری، صبرطلبی، جرأت طلبی، دقت طلبی، تخصص طلبی، قاعده تجاها و رعایت اصل بی‌طرفی.

۱- **نظم و کنترل:** روش تحقیق علمی یک روش منظم است و محقق از گام‌های متوالی پیروی

می‌کند که به دنبال هم انجام شده و موجب رسیدن به هدف می‌شود.

۲- **نوآوری و توسعه‌ای بودن:** در تحقیق باید بر مسایلی تأکید شود که تکراری نباشد و از

زاویه‌ای جدید به مسأله نگریسته شود و انجام آن منجر به توسعه دانش بشر گردد.

۳- **عینیت، واقعی بودن:** تحقیق با پدیده‌های قابل سنجش و اندازه‌گیری سروکار دارد و

شواهد باید به روش عینی جمع‌آوری شود امور معقول و انتزاعی باید با شیوه‌های

استدلال - قیاسی و غیر تجربی بررسی شود.

۴- **تعمیم‌پذیری:** تحقیق باید توانایی تعمیم (عمومیت بخشیدن) نتایج از مشاهدات محدود به

کل را داشته باشد.

۵- **صبرطلبی:** تحقیق فعالیتی منظم است که باید با صرف زمان کافی انجام شود و با حوصله

تک‌تک مراحل پیگیری و انجام شود.